

KAPITEL 12 / CHAPTER 12¹²
**CONTENT AND MAIN CHARACTERISTICS OF CORRUPTION: THE
RUSSIAN EMPIRE AND OTHER STATES (COMPARATIVE ANALYSIS)**

DOI: 10.30890/2709-2313.2025-45-01-023

Вступ

Досліджуючи випадки корупції серед чиновників адміністративного апарату управління українських губерній, працівників правової системи та поліції, фінансові махінації у кредитно-банківській системі Російської імперії другої половини XIX – початку XX століття можна дійти до висновку, що явища корупції та хабарництва є невід’ємною особливістю середньостатистичного державного службовця Російської імперії. Складається враження, що корупційні явища були однією із основних причин, які гальмували процеси виникнення громадянського суспільства і були перешкодою на шляху виникнення та еволюції модерних націй.

Отже, головною метою даної роботи є вивчення проблематики впливу корупційних явищ на формування громадянського суспільства, а також дослідження соціально-політичного зв’язку між рівнем корупції і хабарництва серед найвищого політичного керівництва й чиновників країн світу другої половини XIX – початку XX століть та рівнем розвитку громадянського суспільства. Зокрема, з’ясування того, чи існував такий взаємозв’язок взагалі.

Заради об’єктивного вивчення рівня корупції та хабарництва Російської імперії та їх впливу на формування громадянського суспільства та модерної нації у даному дослідженні буде здійснене вивчення та порівняння корупційних та хабарницьких явищ у таких країнах як: Франція, Велика Британія, США, Австро-Угорщина, Кайзерівська Німеччина та Російська імперія. Отже, формування основних напрямів дослідження найгучніших корупційних справ другої половини XIX століття буде здійснюватися у залежності від визначених країн.

¹²*Authors: Burylov Kostiantyn Vaulenovich*
Author's sheets: 0,64

12.1 Корупція у Франції

Беззаперечно, що найбільшим корупційним скандалом Франції другої половини XIX століття була так звана Панамська справа, що пов'язана з будівництвом Панамського каналу. Серйозні проблеми почалися коли в акціонерів почали закінчуватися гроші для будівництва міжокеанського каналу. Саме тоді Панамська компанія, що займалася будівництвом, почала випускати облігаційні позики, загальна сума яких налічувала 400 мільйонів франків. Коли чергова позика не знайшла передплатників на всю суму, акціонери Панамської компанії вирішили поступитися залишками акцій банківському синдикату, який емітував та розміщував її цінні папери, але в 1882 році у Франції відбулося різке падіння курсів акцій, після чого їх доводилося продавати на біржі за дуже великою знижкою. Тому в 1885 році автор проекту та керівник будівництва Панамського каналу Фердинанд Марі де Лессепс вирішив випустити довгострокові позики на 600 мільйонів франків, для чого йому необхідно було отримати згоду палати депутатів і сенату. Саме через підкуп високопосадовців та депутатів вдалося отримати згоду на випуск відповідної позики. Не дивлячись на те, що гранична сума позики була збільшена до 720 мільйонів франків, але станом на червень 1888 рік передплата на облігації була зібрана всього на суму 254 мільйони франків. 4 лютого 1889 року суд департаменту Сена у цивільних справах остаточно оголосив про банкрутство та ліквідацію Панамської компанії.

Після того як з'ясувалися всі подробиці Панамської афери французьке суспільство вибухнуло невдоволенням, що стало причиною репутаційних втрат для Жоржа Клемансо, якого звинувачували в корупційних зв'язках із Корнелієм Герцем, саме він здійснював підкуп депутатів і сенаторів. Наприкінці 1892 року Жоржу Клемансо навіть тимчасово довелося відійти від політики [1, с 109].

За результатами розслідування та вироку суду Фердинанд Лессепс і його син Шарль були засуджені до п'яти років в'язниці, але за грати ніхто із засуджених так і не потрапив. До речі, сам Жорж Клемансо у майбутньому буде двічі буде обіймати посаду голови Ради міністрів Франції.

12.2 Корупція в Англії

Велика Британія також не була взірцем прозорості та нульової толерантності до корупційних явищ у XIX столітті. Корупція в Англії мала багатовимірний характер та реалізовувалась у сферах політичної, економічної та фінансової діяльності суспільства. Одним із найвідоміших прикладів політичної корупції дослідники вважають таке соціально-політичне явище як «гнилі містечка» (англ. мов. rotten boroughs). Суть цього явища була такою: у XIX столітті в Англії з'явилися сотні малонаселених містечок, які мали представництво у парламенті, тому такими демографічними обставинами дуже часто користувалися недоброчесні політики, які просто купували голоси виборців у таких населених пунктах. Найодіознішим є приклад містечка Гаттон, що знаходилось в графстві Суррей, його представляли аж два депутати в парламенті, хоча воно налічувало лише 7 мешканців, які мали право голосу [2, с. 197]. Тому у багатьох подібних населених пунктах політики просто купували голоси у місцевого малочисельного населення та отримували міста у парламенті. Натомість інші зростаючі індустріальні міста Англії взагалі могли не мати представників у парламенті. Саме тому в 1832 в Англії була проведена виборча реформа за результатами якої 56 «гнилих містечок» були позбавлені представництва у парламенті. Подібні ініціативи провадились і в 1867 році, коли були позбавлені представництва у парламенті 46 таких «гнилих містечок», і в 1885, коли 105 «гнилих містечок» позбавились своїх представників у парламенті.

12.3 Корупція у США

Вільяма Твіда можна впевнено вважати символом політичної корупції Сполучених Штатів Америки, саме з цим політиком асоціюється корупційна діяльність у політичному середовищі всього XIX століття. Взагалі про даного персонажа можна було б написати захоплюючий роман, правда із сумним кінцем, але в контексті даного дослідження буде коротко акцентовано увагу

лише на деяких аспектах корупційної діяльності Вільяма Твіда.

Отже, у 1858 році Вільям Твід стає лідером демократичної партії у штаті Нью-Йорк, а саме так званої Таммані-холл – політичної машини Демократичної партії США. Вільям Твід крав гроші з федерального бюджету та брав хабарі за різноманітні підряди на будівництво, виділення землі тощо. Останню краплю терпіння громадськості переповнило будівництво суду для округу Нью-Йорк. При кошторисній вартості будівництво мало обійтись приблизно у півтора мільйони доларів, але по факту на будівництво було витрачено дванадцять мільйонів доларів! Проблема полягала не тільки у тому, що вартість великого будівництва обходила за завищеною ціною, але й у тому, що з федерального бюджету під особистим керівництвом В. Твіда виділялися кошти на виконання взагалі неіснуючих робіт та проходили по підробленим накладним [3, с. 241].

У XIX столітті серед чиновників та політиків найвищих ешелонів влади Сполучених Штатів Америки також часто траплялися корупційні скандали. Один із найгучніших корупційних скандалів другої половини XIX століття трапився за часів каденції 18-го президента Сполучених Штатів Америки Улісса Гранта (1869 – 1877). Одразу треба сказати, що сам президент не був замішаний у корупції, справа стосується 30 воєнного міністра США Вільяма Белкнапа (1869 – 1876), який будучи при посаді здійснював продаж «ліцензій» приватним особам на право ведення торгівлі на віддалених військових фортах, за що від таких осіб отримував хабарі у вигляді відкатів [4]. Після такого скандалу, рятуючись від розслідування та суду Сенату, Вільям Белкнап вимушений був піти у відставку, яку 2 березня 1876 року прийняв президент Грант. Саме швидка відставка Вільяма Белкнапа врятувала його від обвинувального вироку суду Сенату, який розпочався 5 квітня 1876 року, оскільки ті сенатори, які віддали свої голоси за те, щоб виправдати Белкнапа, апелювали до того факту, що Сенат не мав права судити колишнього воєнного міністра, який подав у відставку, оскільки не мав над ним юрисдикції.

Влітку 1869 року президент У. Грант опинився в епіцентрі ще одного скандалу, який стосувався фінансово-економічних махінацій. Два відомі

американські аферисти, які вже мали дурну славу через підкуп політиків та суддів Джей Гулд і Джеймс Фіск-молодший змовилися зі швагером президента з метою монополізувати ринок золота у США. Аферисти хотіли штучно створити загальний ажіотаж на золото, скуповуючи у великих кількостях цей дорогоцінний метал, щоб підвищити його вартість. Побачивши президента У. Гранта у компанії з Гулдом і Фіском, люди почали думати, що він особисто підтримує їхню фінансово-економічну аферу та схвалив таке роздування ціни на золото, після чого вартість дорогоцінного металу почала зростати.

24 вересня 1869 року у США назвуть Чорною п'ятницею, оскільки саме в цей день ціна за унцію золота зросла зі 150 доларів до 160, а потім до 165 доларів. Такий перебіг подій спокусив велику кількість інвесторів приєднатися до гонитви по купівлі золота, але Міністерство фінансів почало розпродавати урядове золото, що спричинило різке зниження ціни до 138 доларів. Намагаючись втілити свою аферу в життя самі змовники Гулд і Фіск витратили величезні статки, а багато інших трейдерів просто розорились [5, с. 476].

12.4 Корупція в Австро-Угорщині

Оскільки приблизно 20 % етнічних українських територій опинилися у складі Австро-Угорської імперії, а станом на 1910 рік у ній мешкало близько 4 млн 178 тис українців, то буде досить доречним звернути увагу на прояви випадків корупції та хабарництва у цій великій центральноєвропейській імперії. Промислова революція в Австро-Угорській імперії розпочалась досить пізно та була абсолютно неоднорідною, тому землі, що переважно заселяли українці – Східна Галичина та Буковина, були економічно відсталіми у порівнянні з іншими регіонами Габсбурзької імперії. Оскільки інтенсивність фінансово-економічних відносин була нижчою у порівнянні з найрозвинутішими європейськими державами, тому випадки корупції та хабарництва в фінансово-економічній сфері виявити та проаналізувати складніше. Не дивлячись на перераховані складнощі при здійсненні дослідження щодо виявлення випадків

корупції та хабарництва, такі випадки в історії Австро-Угорської імперії все ж таки можна віднайти.

Таким випадком є відомий та трагічний приклад Альфреда Редля, який перебуваючи на важливих посадах в австрійському генштабі, у тому числі на посаді заступника голови управління збору інформації, за допомогою шантажу був завербований військовою розвідкою Російської імперії. Протягом 11 років Редль передавав до Російської імперії таку цінну військову інформацію як: плани мобілізації, армійські накази, карти тощо. Викрито Альфреда Редля вдалось тільки після того як він вчергове змінив свою посаду та став начальником штабу при 8-му армійському корпусі у Празі, а його наступником став Максиміліан Ронге, підлеглі якого в березні 1913, тобто перед початком Першої світової війни, випадково викрили шпигуна. Саме при складному процесі отриманні грошей, які надходили від російських та французьких розвідувальних організацій з інших країн, було викрито Альфреда Редля після чого він скоїв самогубство[6, с. 318].

Цей корупційний приклад з історії Австро-Угорщини є дуже неоднозначним, тому до його аналізу потрібно підходити виважено та без емоцій. По-перше, потрібно розуміти, що Альфреда Редля було завербовано шляхом шантажу. Російська воєнна розвідка погрожувала оприлюднити інформацію про гомосексуальні зв'язки Альфреда Редля, що обов'язково обернулося негативними наслідками для кар'єри та життя австрійського офіцера. Треба пам'ятати, що мова йде про суспільство початку ХХ століття. Але все ж таки за свою шпигунську діяльність він отримував гроші від країни, яка входила до Антанти та з якою Австро-Угорщина буде воювати.

Навіть сьогодні серед сучасних істориків не існує одностайної думки наскільки великої шкоди своєю шпигунською діяльністю завдав Альфред Редль, адже серед переданої інформації були схеми укріплених районів в Галичині та на карпатських перевалах, а також місця розташування корпусів та дивізій австрійської армії. Треба відмітити, що саме під час Галицької битви, яка тривала з серпня по вересень 1914 року, австрійські війська зазнали важкої поразки та

великих втрат, мова йде про, приблизно, 300 тисяч вбитих і поранених та 100 тисяч взятих у полон солдат армії Австро-Угорської імперії.

12.5 Корупція у Російській імперії

Корупція серед чиновників та державних діячів російської імперії була настільки поширеною та різноманітною, що її можна класифікувати за такими ознаками як: корупція в правоохоронній системі, фінансова корупція в кредитно-банківській системі, корупція серед службовців адміністративно-чиновницького апарату управління та навіть корупція у геополітичній сфері діяльності Російської імперії.

Однією із багатьох цікавих геополітичних подій, що відбувалися в Російській імперії у другій половині XIX століття, був процес продажу Аляски Сполученим Штатам Америки, який і досі оповитий деякими історичними загадками. Якщо звичайна людина, яка не є істориком, захоче поцікавитися процесом продажу Аляски, то вона натрапить на певні складнощі щодо отримання достовірної інформації з великої кількості інформаційних джерел. Наприклад, якщо зайти на сайт російськомовної Вікіпедії та прочитати біографію Стекля Едуарда Андрійовича – спеціального посланця Російської імперії в США, то в третьому абзаці розділу, що присвячений опису процесу продажу Аляски, можна прочитати інформацію про те, як він неконтрольовано виплачував різноманітні винагороди та хабарі американським політичним діячам та представникам преси [7]. Дуже показовий той факт, що чек на суму у розмірі 7,2 мільйонів доларів від продажу Аляски був виписаний міністерством фінансів США на ім'я самого Едуарда Стекля.

Для неупередженого та об'єктивного аналізу процесу продажу Російською імперією Аляски Сполученим Штатам Америки необхідно дослідити іншу сторону зазначеного процесу, тобто необхідно проаналізувати інформацію, яка міститься в американських історичних джерелах щодо купівлі Аляски. З'ясувати, чи присутні в американських джерелах точні докази того, що це

територіальне придбання супроводжувалося підкупом американських політичних діячів.

Одразу потрібно зазначити, що переконливих доказів підкупу американських сенаторів немає. У сучасній американській історіографії підкуп політиків та журналістів під час процесу придбання Аляски вважається скоріше історичним міфом, аніж правдивим фактом. Окрім того, існує досить стійке уявлення в якому стверджується, що громадська думка була переважно не на боці тих політиків, які були зацікавлені у придбанні нової території, але досить помітна наукова робота Р. Е. Нейнхерца, яка висвітлює дослідження періодичних видань, що публікувалися не тільки у всіх основних районах США, а також в Англії та Канаді. Отже, всього було досліджено 76 газет. У 32 газетах позитивно ставились до ідеї придбання нової території, у 24 газетах ця ідея не підтримувалася, а 20 газет були нейтральними до цієї події [8, с. 152]. Однією із авторитетніших газет, що виступала проти купівлі Аляски була «Нью-Йорк Триб'юн» засновником і редактором якої був Горас Грілі. Політична та громадська діяльність Гораса Грілі може бути предметом окремого наукового дослідження, але найважливішим фактом даного дослідження є те, що Горас Грілі був політичним опонентом Вільяма Сьюарда. Займаючи посаду державного секретаря Сполучених Штатів, В. Сьюард був одним із палких прибічників придбання Аляски. Скоріш за все, що Горас Грілі просто зводив політичні рахунки з Вільямом Сьюардом.

Отже, про факт підкупу американських політиків та преси, щоб остання вплинула на суспільну думку та переконала широку громадськість у необхідності придбання Аляски, відомо лише з доповідних записок Едуарда Стекля.

12.6 Корупція у Кайзерівській Німеччині

Словосполучення Кайзерівська Німеччина буде застосовуватися у контексті даної праці до державного утворення, яке виникло у 1871 році і проіснувало до

1918 року та мало назву Німецька імперія.

Політичне керівництво Кайзерівської Німеччини претендувало на Європейське лідерство та вважало свою імперію оплотом моральних чеснот, на відміну від тієї ж Французької Республіки, яку постійно зворушували корупційні скандали. Такою ж точно була й загальна громадська думка німців про Британську імперію, яка повинна була поступитися місцем світового гегемона Німеччині. Саме тому у німецькій пресі дуже часто висвітлювалось питання жорстокої поведінки представників британської колоніальної адміністрації та армії в захоплених колоніях. Особливо це стосувалося періоду початку ХХ століття, напередодні Першої світової війни. На думку представників німецької політичної еліти Британія більше не могла ефективно та добросовісно керувати своїми колоніями, тому Німеччина зі своїм досконалим, невразливим до корупційних проявів бюрократично-чиновницьким апаратом, повинна була її потіснити.

Дійсно, серед архівних джерел, тогочасних періодичних видань та мемуарів не так просто віднайти факти, у котрих безпосередньо фіксуються випадки корупції та хабарництва серед представників бюрократичного апарату державного управління Німеччини. Вищенаведений факт суттєво відрізняє Кайзерівську Німеччину від Франції, Британії, США та Росії, але деякі політичні скандали, пов'язані з корупцією, у німецьких періодичних виданнях все ж зафіксовані.

Прикладом такого періодичного видання є випуск за шосте серпня 1913 року газети *Norddeutsche allgemeine Zeitung* на сторінках якої соціал-демократ Карл Лібкнехт палко викривав корупційні зв'язки між адміністрацією німецької армії та найбільшою сталеливарною компанією *Friedrich Krupp AG*. Свої виступи в Рейхстазі К. Лібкнехт починав з таких слів: «Це Панама, навіть гірше Панами» [9, с. 64]. З наведеного факту можна чітко зрозуміти наскільки Панамський скандал, що виник у Франції, сильно вплинув на свідомість населення усєї Європи.

Далі більш детально аналізується стаття періодичного видання

Norddeutsche allgemeine Zeitung, в якій висвітлюється процес, що стосувався зв'язків між німецькою армією та Friedirch Krupp AG [10, с. 3-5].

У німецькому інформаційному просторі ці події отримали назву «Kornwalzer-Skandal», оскільки папка з секретними документами, які отримували співробітники компанії Friedirch Krupp AG від чиновників Міністерства війни Німеччини, мали кодову назву «Kornwalzer».

У статті газети Norddeutsche allgemeine Zeitung детально висвітлюється перебіг судового процесу, що відбувався над причетними чиновниками та представниками компанії. Зокрема, акцентується увага на репутаційних втратах, яких зазнало армійське управління через те, що депутат Рейхстагу К. Лібкнехт у своїй промові 19 квітня 1913 року застерігав не замовчувати та не приховувати корупційні зв'язки між армією і воєнними чиновниками, також він закликав воєнного міністра виконати значну частину своїх обов'язків, а уряд у достатній мірі протидіяти всемогутній компанії Круппа.

Взагалі із аналізу матеріалів, які були опубліковані у виданні, можна зрозуміти, що компанія Krupp цікавилася цінами на воєнну продукцію своїх конкурентів. Офіцери Хормер та Стедет Хайм, яких було заслухано у якості експертів, у своїй доповіді наголосили, що компанія Krupp була постачальником значної частини артилерійського озброєння, а тому не дивлячись на передбачену сурову секретність заради національної оборони, була знайома з типами артилерійських снарядів та мала можливість ознайомлюватись із технічними характеристиками артилерійського озброєння інших виробників. Саме тому обставини вищезазначеного факту ставили компанію Krupp у більш вигідне комерційне становище та не сприяли чесній конкуренції.

За свідченнями одного з доповідачів, висока ймовірність підвищення цін компанією Krupp пов'язана з тим, що Максиміліан Брандт дізнався про нижчі ціни конкурентів на ті самі види продукції. Після чого судом навіть було прийняте рішення накладити заборону на діяльність берлінського офісу компанії Krupp та встановити пильне спостереження за Брандтом. Листи вилученої пошти з берлінського офісу компанії Krupp були доказом ґрунтового обміну

інформацією між компанією та представниками відповідних воєнних відомств та Брандтом, який мав звання сержанта-майора та працював у бюро цін в Ессені. Після чого одночасно було проведено обшуки у приміщеннях компанії у містах Ессен та Берлін.

На окрему увагу заслуговує деяка біографічна інформація про Максиміліана Брандта. До того як стати керівником берлінського офісу компанії Krupp, М. Брандт був співробітником артилерійської служби та мав певне коло знайомих людей в офіцерському середовищі. Наявність таких зв'язків дозволяла займатися лобюванням інтересів компанії Krupp та економічним шпіонажем на її користь. Яскравим прикладом, що підтверджує існування таких зв'язків є інформація про постійні контакти М. Брандта з представником воєнно-артилерійської адміністрації – *Zeugleutnant Tilian*. В обвинувальному вирокі суду саме Тіліана було визнано основним винуватцем у розголошенні воєнної таємниці та у хабарництві по справі *Kornwalzer*, за що у початковому рішенні суду він був засуджений до декількох місяців перебування за ґратами та звільнення зі служби.

Отже, не дивлячись на те, що випадки корупції серед чиновництва Кайзерівської Німеччини віднайти доволі складно, проте виявлені та проаналізовані випадки хабарництва доводять, що корупційні явища мали місце навіть серед бюрократів Німеччини другої половини XIX – початку XX століття. Виходячи з вищесказаного, можна впевнено сформулювати наступний висновок: широко розповсюджена думка німецького суспільства про доброчесність та непідкупність німецької аристократії, політичної еліти та чиновництва не відповідає дійсності. Проблематика кількості корупційних випадків та порівняння їх з корупційними справами в інших країнах – тема окремого наукового дослідження.

Висновок.

Аналіз деяких показових випадків корупції та хабарництва у геополітично значимих країнах світу другої половини XIX – початку XX століття, а саме таких як Франція, Велика Британія, США, Австро-Угорщина, Російська імперія та Німеччина, дає однозначно зрозуміти, що корупційні явища у Російській імперії, зокрема в українських губерніях, не були єдиними та універсальними у своєму роді. Хабарництво чиновників було характерним та мало широке розповсюдження як в економічно розвинутих країнах (Велика Британія, США, Франція), так і у слаборозвинутих країнах (Австро-Угорщина). Корупція серед представників бюрократичного апарату, політичної еліти та аристократії була притаманною рисою для держав з республіканською формою правління (США та Франція), парламентських (Велика Британія, Кайзерівська Німеччина, Австро-Угорщина) та абсолютних монархій (Російська імперія).

Недобросесна поведінка була властивою для чиновників та політичної еліти як демократичних країн, так і тих, що тільки ставали на шлях демократії та тих, які були зовсім недемократичними.

Розповсюдженість корупційних явищ в цілому залежала від рівня усвідомлення негативних наслідків цієї проблеми суспільством. Якщо широкий народний загаль гостро реагував на виявлені корупційні прояви, то й державна протидія цим проявам була ефективнішою, а ніж коли це відбувалось при байдужій реакції народу. Кількість періодичних видань, їх незалежність та професійна робота журналістів, які добросесно й неупереджено висвітлювали корупцію викликали страх у потенційних корупціонерів бути викритими та публічно засудженими. Викривальні статті газет формували негативну громадську думку щодо хабарницьких проявів серед чиновництва, що в цілому знижувало рівень корупції у суспільстві.